

ДО ПРОБЛЕМИ ЛІНГВАЛІЗАЦІЇ ЗВУКОВОГО ПРОСТОРУ: ДЖЕРЕЛА ТА СПОСОБИ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (48)

УДК 81-11+82-2:81'34:811.16

DOI:10.24144/2663-6840/2022.2(48).197-203.

Юсип-Якимович Ю. До проблеми лінгвалізації звукового простору: джерела та способи (теоретичний аспект); кількість бібліографічних джерел – 25; мова – українська.

Анотація. У статті подається теоретичний аспект дослідження джерел і способів лінгвалізації позамовних звучань, аналіз підходів до проблеми представників різних шкіл, починаючи з античності аж до сучасності, крізь призму типів мовних знаків, мовного знака як двобічної сутності, знакової природи мови, звука як мовного знака, фонетичної вмотивованості до семантичних універсалій взагалі. Проблема семантичних універсалій безпосередньо пов'язана з проблемою зв'язку звучання і значення, яка розділила давніх мислителів на ідеалістів і номіналістів. Про це йдеться у відомому діалозі Платона «Кратил». Особливо багато пошуків цієї проблемі присвятили давньоримські і середньовічні граматики і філософи, зокрема Варрон, Сенека, Августин та ін., мимоволі продовжуючи дослідження своїх попередників. У кінці IV ст. до н. е.–III ст. н. е. стоїки першими досягнули знакову природу мови, запровадили поняття знака, першими визначили знак як двосторонню сутність, утворену відношенням позначуваного і того, що позначає, яке пройшло крізь усю середньовічну філософію. Міркування стоїків про мовний знак стали фундаментальними для філософії і лінгвістики нового часу. У цю епоху проблема співвідношення звука і значення почала поступатися місцем міркуванням про знакову природу мови, у яких відроджувалися ідеї стоїків. Лінгвісти XVIII–XIX ст. В. фон Гумбольдт, Х. Штейнталь, О.О. Потебня, продовжуючи ідеї Дж. Локка і Г.В. Лейбніца, підтримали теорію стоїків, накресливши нові напрямки осмислення структури мовного знака. У подальшому історичному розвитку поняття знака як білатеральної сутності лягло в основу семіотики, біля витоків якої стояли Ч.С. Пірс і Ф. де Соссюр. Творчо розвинув теорію Ч.С. Пірса Р. Якобсон. Навколишній звучний світ, відображений у мові, становить собою світ, опосередкований мовною свідомістю, у якому до обмежень, що накладаються сприйняттям, додаються обмеження, зумовлені закономірностями мови. У статті закладаються теоретичні підвалини для семіотичної інтерпретації звукового пейзажу, що створює *слухову картину світу* як фрагмент мовної картини світу.

Ключові слова: звуковий простір, звуковий пейзаж, слухова картина світу, джерела лінгвалізації, способи лінгвалізації, поняття знака, типи знаків, знаки-ікони, мовний знак, мовні універсалії.

Постановка проблеми. Лінгвалізація навколишнього звукового простору – це широка проблема, починаючи від зв'язку звучання зі значенням, типів мовних знаків, знаків – ікон, звука як мовного знака, фонетичної вмотивованості (теорії лінгвістичного іконізму) до семантичних універсалій взагалі, до світосприйняття звучань навколишнього простору – звукового пейзажу, – що створює *слухову картину світу* як фрагмент мовної картини світу.

Термін *звуковий пейзаж* *le paysage sonore* належить Шаферу, взятий із його книги, присвяченої опису світу за допомогою звуків [Schafer, 1977]. Окрім цього терміна, на позначення мовної звукової картини світу зараз у мовознавстві пропонуються й інші відповідники – *фонетична картина світу*, *фоносемантична картина світу*.

Як відомо, своїми витокami поняття мовної картини світу сягає ідей Ф. фон Гумбольдта і неогумбольдтіанців (Е. Сепіра, Б. Уорфа, Л. Вайсгербера та інших.) про внутрішню форму мови та теорії лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа. Концепцію В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови прийнято вважати прообразом мовної картини світу.

Термін *мовна картина світу* (Weltbild der Sprache) був запроваджений у науковий обіг німецьким лінгвістом Й.Л. Вайсгербером у 30-ті роки ХХ століття і вживається в науці майже сто років.

Семіотична інтерпретація звукового пейзажу – це смисл, якого набуває звуковий простір при сприйманні і освоєнні людиною навколишнього

світу, результатом чого є формування моделі «звучного» світу, або, точніше, опису світу через звуки. Звучання для людини є необхідною ознакою існування світу, що її оточує, а «володіння звуком» у буквальному і переносному значенні (можливість відтворювати і сприймати звук) є необхідною умовою життя.

В антропоцентричній перспективі процес творення світу може бути описаний *sub specie* його сприйняття за допомогою п'яти відчуттів, насамперед *зору* та *слуху*: світ перестає бути «безвидним» – виникає зоровий пейзаж; світ перестає бути «беззвучним» – і виникає *слуховий, звуковий пейзаж*. Темінь приховує видиме, а тишина – звук. *Слухова картина світу* найменш досліджена, але, безумовно, важлива, адже спирається на сукупність слухових вражень, звукових образів, створюваних на основі слухового пізнання буття [Юсип-Якимович 2015, с. 147–159].

Аналіз досліджень. Теоретичною основою нашого дослідження послужили основоположні праці з філософії мови різних шкіл, починаючи з періоду античності, лінгвістики нового часу аж до сучасності – від номіналістів до реалістів, від стоїків – до лінгвістів XVIII–XIX ст. В. фон Гумбольдта, Х. Штейнтала, О.О. Потебні, які продовжували ідеї Дж. Локка і Г.В. Лейбніца, підтримували теорію стоїків, накресливши нові напрямки осмислення структури мовного знака, що в подальшому лягло в основу семіотики, біля витоків якої стояли Ч.С. Пірс

і Ф. де Соссюр, ідеї яких розвинув Р.О. Якобсон. **Мета статті.** Метою статті є дослідження джерел і способів лінгвалізації позамовних звучань, аналіз різних підходів до проблеми від найдавніших часів до сучасності крізь призму мовного знака (адже й сьогодні поняття знака продовжує залишатися серед найважливіших понять лінгвістики), знакової природи мови, мовних універсалій. У статті закладаються теоретичні підвалини для семіотичної інтерпретації звукового пейзажу, що створює *слухову* картину світу як фрагмент мовної картини світу.

Методи та методика дослідження. У процесі дослідження ми використали описовий, зіставний та типологічний методи.

Виклад основного матеріалу. Навколишній звучний світ, що існує об'єктивно, умовно становить собою соносферу (від лат. *sonus, sonoris* – звучати). Це явища живої, неживої природи, результати людської діяльності, що супроводжуються звучанням (антропосфера).

За *джерелами* звучань можна побудувати умовну модель звукового простору, яка становить собою основу слухової картини світу, охоплюючи весь слов'янський континуум, модель слов'янського звукового простору.

Звучний світ – звуковий пейзаж – створюють: неживий звучний світ – природа нежива (це атмосферні явища – звуки грози, блискавки, вітру, вогню; гідросферні – вода (в річці, морі), звуки дощу, граду, льоду, снігу, ожеледиці; живий звучний світ – звуки живої природи (це звучання зоосфери – звуки диких птахів, домашньої птиці, диких ссавців, домашніх ссавців, земноводних, комах, риб і т. ін.). Слова природи (гуркіт грому, шелест трави або листя дерев, шум водоспаду) виникли завдяки стихійному, інстинктивному наслідуванню цих звуків, а також звуків, які видавали живі істоти (крики тварин, спів птахів), або звуків, що супроводжували явища. Відтворення цих звуків закріплювалося в свідомості людей з предметами, що їх видавали, і перетворювалися в словесні знаки для позначення відповідних предметів.

Те чи інше реальне звучання навколишнього світу через слухове сприймання відображається у свідомості людини, адже слухове сприймання – фактор формування слухової чи акустичної картини світу.

Коли навколишній звучний світ відображається в мові, він становить собою світ, опосередкований мовною свідомістю, у якому до обмежень, що накладаються сприйняттям, додаються обмеження, зумовлені *закономірностями мови*.

Той факт, що навколишній *звук* складніше сприймати, ніж колір, оскільки він частіше характеризується моментальністю, зумовлює чи спричиняє відносну суб'єктивність слухових відчуттів. Це знаходить відображення у використанні слів-звукопозначень, які є одночасно і знаками звучань реальних, і одиницями мови. Переломлення категорії звучання в мові служить основою семантичних універсалій [див. наші статті про універсалії: Юсип-Якимович 1998, с. 40–46; Юсип-Якимович 2014, с. 92–103;

Юсип-Якимович 2018, с. 189–201; Юсип-Якимович 2018, с. 47–52; Юсип-Якимович 2019, с. 52–62].

Проблема семантичних універсалій безпосередньо пов'язана з проблемою зв'язку звучання і значення, яка розділила, як відомо, давніх мислителів на ідеалістів і номіналістів. У суперечці про зв'язок звучання і значення взяли участь Геракліт, Демокріт, Протагор, Епікур, Арістотель. Цій суперечці присвячений відомий діалог Платона «Кратил», що має назву за іменем одного з учасників діалогу – учня Геракла і вчителя Платона. У «Кратилі» ідеалістичне трактування природи імені протиставлене матеріалістичному [Платон 1990; Звєгинцев 1964, с. 11–12].

З античних часів проблема характеру зв'язку між предметом і його назвою зводилася до питання про те, чи отримують речі імена «за природою» або ці імена присвоюються їм довільно. Роздуми на цю тему підвели філософів епохи еллінізму до *поняття знака*, у якому стародавні мислителі розрізняли дві сторони – позначуване і те, що позначає.

У кінці IV ст. до н. е. – III ст. н. е. виявлення істинної сутності або природи слів продовжили стоїки. Їх пошук значення слова спирався на ідеалістичні погляди, що сягали до Платона. На думку стоїків, внутрішній зв'язок між звуком і значенням повинен бути встановлений через ряд послідовних пояснень походження слова доти, доки не буде знайдено відповідність між звучанням слова і річчю на основі певної схожості між ними: наприклад, ми говоримо про дзвін (*tinnitus*) міді, іржання (*hinntus*) коней, бекання (*balatus*) овець, звучання (*clangor*) труб, скрип (*stridor*) ланцюгів [Августин 1936, с. 72].

Особливо багато пошуками зв'язку звучань і значень займалися давньоримські Q середньовічні граматики та філософи, зокрема Варрон, Елій Стил, Сенека, Августин, Трифон, Нигидій Фігул і ін. [Звєгинцев 1964, с. 13], мимоволі продовжуючи дослідження своїх попередників.

Заслугою стоїків є те, що вони першими досягнули *знакову природу мови*, встановили дихотомію між формою і змістом, саме стоїкам належить ідея розмежування між позначуваним і тим, що його позначає.

Стоїки стверджували, що між собою узгоджуються три (речі) – позначуване, те, що позначає, і об'єкт. З них те, що позначає, є звук; позначуване – той предмет, який виражається звуком, котрий ми досягаємо своїм розумом, який уже заздалегідь існує (ним є об'єкт). Дві речі тілесні – звук і об'єкт, одна – безтілесна – позначувана річ [Секст Емпірик 1936, с. 69].

Поняття знака, яке стоїки першими визначили як двосторонню сутність, утворену відношенням позначуваного і того, що позначає, пройшло крізь усю середньовічну філософію.

Міркування стоїків про зв'язок звучання і значення стали фундаментальними для філософії і лінгвістики нового часу.

Англійський філософ Дж. Локк (1632–1704) вбачав у словах фізичну природу, оскільки слова складаються з членороздільних звуків і вживаються

як зовнішні знаки наших внутрішніх ідей. Визначаючи слова як чуттєві знаки, необхідні для спілкування, Дж. Локк був упевнений в існуванні постійного зв'язку між звуком і ідеєю чи значенням, де звук повинен позначати ідею: «без такого вживання слова є не що інше, як шум, що нічого не означає» [Локк 1985, с. 458–464].

Німецький мислитель нового часу Г.В. Лейбніц (1646–1716), як і Платон, вважав, що стародавні європейські народи вживали ті чи ті звуки для позначення різних рухів, шуму, м'якості або твердості. Г.В. Лейбніц навів безліч прикладів, які доводять, на його думку, що в походженні слів є щось природне, яке вказує на зв'язок між речами, звуками і рухами голосових органів: «Справді, мабуть, керуючись природним інстинктом, давні германці, кельти та інші споріднені з ними народи вживали букву *r* (спочатку мається на увазі первісна природа звука) для позначення *бурхливого руху і шуму*. Це у таких словах, як *rew* (fluo), *rinnen*, *ruren* (fluere), *rutir* (fluxion), *Rhin*, *Rhone*, *Roer* (Rhenus, Rhodanus, Eridanus, Rura), *rauben* (rapere, ravir), *Radt* (rota), *rädere* (raser), *rauschen* (важко перекладати слово, воно означає шум, подібний до шуму листя дерев, які колише вітер, або шурхіт сукні, поділ якої волочиться по долівці). Як звук *r*, природно, означає *бурхливий рух*, за Лейбніцом, – звук *l* означає рух більш м'який – діти і особи, для яких звук *r* занадто жорстокий і дуже важкий для вимови, замінюють його звуком *l* кажучи, наприклад, *levelend pele* (високоповажний батько). Цей м'який рух, зазначає Лейбніц, виявляється в словах *leben* (жити), *laben* (тішити, оживляти), *lind*, *lenis*, *lentus* (повільний), *lieben* (любити), *lauffen* (швидко ковзати, подібно проточній воді) ... тому звук *l* в поєднанні з іншими звуками утворює зменшувально-пестливі назви у римлян, романських народів і верхньогерманців» [Лейбніц 1983, с. 282–83].

В епоху нового часу проблема співвідношення звука і значення почала поступатися місцем міркуванням про *знакову природу мови*, у яких відроджувалися ідеї стоїків.

Видатні лінгвісти XVIII–XIX ст. В. фон Гумбольдт, Х. Штейнталь, О.О. Потебня, продовжуючи ідеї Дж. Локка і Г.В. Лейбніца, підтримали теорію стоїків, накресливши нові напрямки осмислення структури мовного знака і зв'язку звучання і значення.

Так, В. фон Гумбольдт (1767–1835) вважав, що між звуком і значенням існує певний зв'язок, «але характер зв'язку з цим рідко вдається описати досить повно, часто про нього можна лише здогадуватися...» [Гумбольдт 1984, с. 92]. Він зазначив три причини, у зв'язку з якими у словах певні звуки пов'язані з певними поняттями, виходячи з яких, можна стверджувати про три *способи лінгвалізації звучань*.

Перший спосіб, за Гумбольдтом, полягає в безпосередньому наслідуванні, «коли звук, який видається предметом, імітується в слові настільки, наскільки членороздільні звуки в змозі передати нечленороздільні» [Гумбольдт 1984, с. 93]. Автор

називає такий спосіб *живописним, мальовничим*. «Це ніби *живописне* позначення, подібно до того, як живопис зображає предмет, як він представлений окові (тобто дає лише кольоровий простір відомих обрисів, які глядач доповнює сам); так мова представляє предмет, як він чується вухові» [Цит. за Потебня 1999, с. 77], при якому мова як би відтворює слуховий образ предмета. Оскільки наслідувати завжди доводиться нечленороздільні звуки, то в залежності від природи артикуляції певної мови в звуці залишається або занадто багато нечленороздільного, або ж він змінюється до невпізнання.

Другий спосіб Гумбольдт умовно назвав символічним. Для позначення предметів символічний спосіб обирає звуки, які або самі по собі, або в порівнянні з іншими звуками народжують для слуху образ, подібний до того, який виникає в глибині душі під враженням від предмета. «Необхідним наслідком звідси має бути певна схожість позначень у всіх мовах людського роду, оскільки враження, вироблені предметами, пов'язані всюди більш-менш однаково з одними і тими ж звуками» [Гумбольдт 1984, с. 93].

Третій спосіб, як вважає філософ, будується на схожості звуків відповідно до спорідненості. Відмінність від раніше розглянутого способу позначення полягає в тому, що не береться до уваги властивий самим цим звукам характер позначуваних понять. Цей спосіб автор позначив як аналогічний, оскільки в ньому аналогія понять і звуків у їх власних сферах проводиться так, що досягається їх повна гармонія. Цей спосіб позначення понять є найбільш плідним з усіх відомих.

Вагомим є внесок В. фон Гумбольдта і до трактування знака як двосторонньої сутності. Філософ і лінгвіст В. фон Гумбольдт у праці «Лацій і Еллада» назвав слово знаком поняття: «Слово, справді, є знак, до тієї міри, до якої воно використовується замість речі або поняття» [Гумбольдт 1984, с. 304]. Він зазначав: «Для того, щоб слово стало словом, воно не просто має бути одягнене в звукову оболонку, а має становити собою двояку єдність – єдність звука і поняття» [Гумбольдт, 1984, с. 91]. Таким чином, доходить висновку В. Гумбольдт, слово як елемент мови мотивоване тією характерною ознакою предмета, яка лягла в основу його назви і була закріплена мовною практикою» [Гумбольдт 1984, с. 90–92].

Послідовником В. фон Гумбольдта став О.О. Потебня. На відміну від В. фон Гумбольдта, О.О. Потебня стверджував, що звукові слова відтворюють не враження від предметів, а ті асоціативні зв'язки, які встановлюються між звуковим образом слова і способом найменування предмета [Потебня 1999].

На думку О.О. Потебні, «не всім мовам властиві всі звуки, як не всім інструментам – всі тони; в кожній мові є своя система звуків, більш-менш багата і визначена за окремими складовими її звуків, але завжди строго послідовна, тому що попереднє дає в ній напрямок наступному» [Потебня 1999, с. 8]. О.О. Потебня стверджував, що, звичайно, в нечленороздільних звуках ми можемо зустріти окре-

мі приголосні. Оскільки в звуці тварин немає такої одиниці, як у людській мові – звука, складу, слова (у фонетичному сенсі), – він буде по-різному виражатися засобами людських фонетичних систем, які передбачають такі одиниці.

Таким чином, протягом кількох століть античних філософів цікавила проблема характеру зв'язку між ім'ям та предметом, що його позначає. Продовживши пошук відповідей на це питання, стоїки запровадили поняття знака, виділивши в ньому позначуване і те, що його позначає, яке пройшло крізь усе середньовіччя й протягом дальшого історичного розвитку лягло в основу науки семіотики, що народилася на межі XIX–XX ст., біля витоків якої стояли Ч.С. Пірс і Ф. де Соссюр.

Як засновники семіотики, Ч.С. Пірс та Ф. де Соссюр трактували знак як двосторонню сутність, ідея білатеральності стала основою самостійної науки про знаки і знакові системи – семіотики.

Особливий внесок у розробку проблеми знака в мові зокрема зробив швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр, який очолював Женевську лінгвістичну школу. Вчений визначив мову як систему взаємозумовлених знаків, що складаються з позначуваного і того, що позначає, запозичивши терміни, вперше використані стоїками, Ф. де Соссюр назвав мовний знак *двосторонньою психічною сутністю*, пояснивши це тим, що мовний знак пов'язує не річ і ім'я, а поняття й акустичний образ. Водночас акустичний образ він розглядав не як матеріальний звук, а як психічний відбиток звука, уявлення, отримуване нами про нього за допомогою наших органів чуття [Соссюр 1964, с. 371]. Поняття про мову як про систему знаків, введене Ф. де Соссюром, стало фундаментальним поняттям лінгвістики, а саме дослідження мови пов'язується з тією чи іншою інтерпретацією мовного знака.

Незважаючи на відсутність серед учених єдиного розуміння знака в мові, найістотнішим залишається те, що, як писав німецький психолог і лінгвіст Карл Людвіг Бюлер (1879–1963), положення про знакову природу мови захищає від усіляких промахів і блукань. «Те, що повітрям передається від рота того, хто говорить до вуха слухача, – зазначив він, – є не Огша (грец. стан, істота), а звукові хвилі зі знаковою функцією для психофізичної системи учасника мовного акту» [Бюлер 1965, с. 27].

Згідно з сучасним визначенням, мовний знак – матеріально-ідеальне утворення (двостороння одиниця мови), що репрезентує предмет, властивість, відношення дійсності; у своїй сукупності мовні знаки утворюють особливу знакову систему – мову. Мовний знак становить єдність певного розумового змісту (позначуваного) і ланцюжки фонематичних розчленованих звуків того, що позначає.

Сьогодні знак і знакові системи вивчає спеціальна наукова дисципліна – семіотика (від грец. *semeion* – знак), яка виникла завдяки працям американського філософа, логіка і математика Ч.С. Пірса (1839 – 1914). Він більш відомий як один із засновників філософського напрямку прагматизму. Крім того, Ч.С. Пірс є одним із родоначальників загаль-

ної теорії знаків, яка зробила і продовжує чинити сильний вплив на сучасні знакові концепції.

У своїй концепції знака Ч.С. Пірс виділяє знакові відносини та знаковий процес. Це дві основні категорії в теорії знака Ч.С. Пірса. Знакові відносини є дещо уточненою відомою тріадою, яку знаходимо ще в давніх греків.

На відміну від Ф. де Соссюра, для якого знак був психічною сутністю, Ч.С. Пірс вважав, що знак має матеріальну природу [Пірс 2000, с. 171]. Заснована на способі зв'язку між позначуваним, що має матеріальні якості, і тим, що позначає, в його розумінні інтерпретацією, типологія Ч.С. Пірса є однією з найбільш авторитетних і становить класифікацію знаків на «ікони», «індекси» і «символи».

Іконічний знак — це модель, вивчення якої розкриває властивості об'єкта. Іконічний знак не тільки позначає свій об'єкт, а й безпосередньо відображає його. Тому іконічним знаком виступає і ідеальне відображення об'єкта у свідомості людини [Пірс 2000, с. 184].

За Ч.С. Пірсом, «ікона» – це знак, заснований на схожості того, позначуваного і того, що позначає. Будь-який знак може служити іконою лише тому, що схожий на свій об'єкт. Прикладами ікон можуть бути фотографії, малюнки з природи, скульптури, креслення і т. д. У мові до них належать ідеографи (єгипетська ієрогліфіка) і *ідеофони* (слова, значення яких тісно пов'язане з їх звучанням [Пірс 2000, с. 202–205]. Аналіз мовного матеріалу показує, що Ч.С. Пірс міркує не тільки про природні знаки, а й про знаки мовні, іконічну лексику, що є предметом дослідження лінгвістичного іконізму. Іконічність – безпосередній смисловий зв'язок між світом, з одного боку, і звуковою одиницею, – з іншого. Значення таким способом походить безпосередньо від звучання.

Найбільш глибоке лінгвістичне осмислення ідеї Ч.С. Пірса отримали в працях Р.О. Якобсона (1896 – 1982). Саме Р.О. Якобсон був першим ученим, який звернув увагу на висловлену Ч.С. Пірсом ідею про те, що відмінності трьох основних видів знаків – це лише відносні відмінності в їх ієрархії. В основі цих відмінностей лежить тільки переважання одного з факторів над іншим [Якобсон 1983].

Творчо розвиваючи теорію Ч.С. Пірса, Р.О. Якобсон виявив особливий інтерес до іконічних знаків, розглядаючи їх на фонологічному, морфемному, лексичному і синтаксичному рівнях мови [Якобсон 1972].

Проблемам іконічності в мові Р.О. Якобсон присвячує свої дослідження, починаючи з 1965 року, коли вперше побачила світ його стаття «У пошуках сутності мови».

Р. Якобсон у працях різних періодів неодноразово зазначав, що шлях до вивчення мовних універсалій, які в сукупності повинні представити структуру людської мови взагалі, лежить через типологічне вивчення мов. «Мови світу можна фактично розглядати як багатоманітні варіації однієї теми, яка охоплює весь світ – людської мови», – зазначав він [Якобсон 1965, с. 379]. Р. Якобсон установив кон-

кредні лінгвістичні універсалії – це відома шкала диференціальних ознак як елементарних фонологічних одиниць, за допомогою якої можна описати фонему будь-якої мови. На переконання Р. Якобсона, універсалії можуть утворювати свого роду систему самі по собі [Якобсон 1965, с. 379].

Типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов, зокрема акустичний вимір, була предметом нашого дослідження у статті «Типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов: акустичний вимір» [Юсип–Якимович 2019, с. 52–62], методологічною основою якої послужили положення Празької структуральної школи, Р. Якобсона зокрема.

Кожна зі слов'янських мов по-своєму освоює звучання зовнішнього світу, хоч часто мають схожість.

Переконливим, на наш погляд є міркування чеського славіста В. Скалічки: ідеофон «... не буває ідентичним і не може бути ідентичним звукам зовнішнього світу. Звуки мови є елементами мовної системи, звуки ж зовнішнього світу є складовою частиною системи реального світу. Таким чином, вони є складовими частинами різних систем і, отже, не можуть бути тотожними. І якби навіть звук мови фізично точно відповідав природному звуку, все ж тотожним йому він бути не міг би» [Скалічка 1967, с. 287].

З одного боку, ідеофони повинні володіти прямою схожістю зі звуками зовнішнього світу, з іншого, – вони є одиницями мови, використовують звукову систему конкретної мови, і тому не можуть бути повністю ідентичними з природними звуками навколишнього світу.

О. Царук розглядає слов'янські ідеофони як типологічний дистриб'ютор, наголошуючи при цьому, що такі форми виникають на основі максимального використання можливостей фонологічної

системи, оскільки йдеться про відтворення звуків позамовної дійсності і які майже ніколи не вичерпуються лише тими, що закріплюються в стандартному наборі фонем. «Людська мова здатна лише приблизно передати навколишні звукові явища, при цьому настільки вправно, наскільки дозволяє артикуляційна база» [Царук 1998, с. 161], а отже, артикуляційно-акустичні властивості фонологічних систем слов'янських мов.

У дослідженні «Типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов» ми побудували лінгвальний простір як одну модель, що охоплює слов'янські мови, простір, який складається з моделей окремих слов'янських мов, подали акустичну та артикуляційну типологію фонологічних систем сучасних слов'янських мов [див. Юсип–Якимович 2019, с. 54].

Висновки. У статті закладаються теоретичні підвалини для семіотичної інтерпретації звукового пейзажу, що створює *слухову* картину світу як фрагмент мовної картини світу, дослідження джерел і способів лінгвалізації позамовних звучань крізь призму мовного знака як **фундаментального поняття семіотики**, знакової природи мови, мовних універсалій.

Теоретичною основою нашого дослідження послужили основоположні праці з філософії мови різних шкіл, починаючи з античності до лінгвістики нового часу і до сучасності: від номіналістів та реалістів, від стоїків – до лінгвістів XVIII–XIX ст. В. фон Гумбольдта, Х. Штейнталя, О.О. Потебні, які продовжили ідеї Дж. Локка і Г.В. Лейбніца та накреслили нові напрямки осмислення структури мовного знака, що в подальшому лягло в основу семіотики, біля витоків якої стояли Ч.С. Пірс і Ф. де Соссюр, ідеї яких розвинув у своїх останніх працях Р.О. Якобсон.

Література

1. Августин. О диалектике. *Античные теории языка и стиля*. Москва–Ленинград: ОГИЗ, 1936. С. 72–73.
2. Бюлер К. Структурная модель языка. *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*. Часть II. Москва: Просвещение, 1965. С. 27–37.
3. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1984. С. 37–298.
4. Гумбольдт В. фон. Лаций и Эллада. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1984. С. 303–06.
5. Демокрит и его последователи. Демокрит. *Античные теории языка и стиля*. Москва–Ленинград: ОГИЗ, 1936. С. 32–33.
6. Звегинцев В.А. Лигвистика универсалий. *История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях*. Ч. II. Москва: Просвещение, 1964. С 378–382.
7. Лейбниц Г.В. Сочинения: В 4 т. Москва: Мысль, 1983. Т. 2. 636 с.
8. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Сочинения: В 3–х т. Москва: Мысль, 1985. Т. 1. 623 с.
9. Пирс Ч.С. Учение о знаках. *Избранные философские произведения*. Перевод с англ. / Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. Москва: Логос, 2000. С. 176–233.
10. Платон. Кратил. Сочинения в трёх томах [Пер. с древнегреч.]. Москва: Мысль, 1990. Т. 1. С. 613–681.
11. Потебня А.А. Мысль и язык. Москва: Лабиринт, 1999.
12. Секст Эмпирик. Против логиков II, 11. *Античные теории языка и стиля*. Москва–Ленинград: ОГИЗ, 1936. С. 69.
13. Скалічка В. Исследование венгерских звукоподражательных выражений. *Пражский лингвистический кружок*. Москва: Наука, 1967. С. 277–316.
14. Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики (Извлечения). *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*. Часть 1. Москва: Просвещение, 1964. С. 361–411.

15. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1988.
16. Юсип-Якимович Ю.В. Ономапопея як абсолютна та семантична мовна універсалія. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія*, 1998. Вип. 3. С. 40–46.
17. Юсип-Якимович Ю.В., Ладченко М.М. Слов'яно-германські семантичні універсалії в галузі ономапоетики. *Studia slovakistica* 1, 2014. С. 92–103.
18. Юсип-Якимович Ю.В. Звуковой пейзаж как источник акустической картины мира славянских поэтов-символистов. Нгѣак. *Filološke studije*, 2015. Вып 13, номер 2. *Слово в историко-культурологическом контексте (сопоставительный аспект)*. С. 147–159.
19. Юсип-Якимович Ю.В., Ладченко М.М. Ономапоетичні утворення як система універсалій в індоєвропейських та угро-фінських мовах. Міжнародна наукова конференція: «Взаємовплив мов, літератур та культур в епоху глобалізації». Центр гунгарології Ужгородського національного університету, 12–14 січня 2018. *Acta Hungarica*. Вип. 23. Ужгород, 2018. С. 189–201.
20. Юсип-Якимович Ю.В. Слов'янські мови крізь призму фонологічних універсалій та закономірностей: до проблеми синхронної типології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія*. 2018. Вип. 2 (40). С. 47–52.
21. Юсип-Якимович Ю.В. Типологія фонологічних систем сучасних слов'янських мов: акустичний вимір. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2019. С. 52–62.
22. Якобсон Р. Значение лингвистических универсалий для языкознания. Звегинцев В.А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. Перевод В.В. Шеворошкина. Москва: Просвещение, 1965. 392 с.
23. Якобсон Р.О. В поисках сущности языка. Семиотика. Москва: Радуга, 1983. С. 102–117.
24. Якобсон Р.О. Язык в отношении к другим системам коммуникации. Семиотика. Курс лекций: Учебное пособие для вузов. Москва: Трикста, 2006. С. 507–522.
25. Schafer. Raymond Murray. *The Tuning of the World*: New York. 1977.

References

1. Avgustin (1936) O dialektike [About dialectics]. *Antychnye teorii yazyka i stilya*. Moskva–Leningrad: OHYZ. S. 72–73 [in Russian].
2. Biuler K. (1965) Strukturnaya model yazyka [Structural model of language]. *Istoriya yazykoznaneya XIX–XX vekov v ocherkakh i izvlecheniyakh*. Chast II. Moskva: Prosveshchenie. S. 27–37 [in Russian].
3. Gumboldt V. fon. (1984) O razlichii stroeniya chelovecheskikh yazykov v ego vliyanii na dukhovnoe razvitye chelovechestva [On the difference in the structure of human languages and its influence on the spiritual development of mankind] *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu*. Moskva: Progress. S. 37–298 [in Russian].
4. Gumboldt V. fon. (1984) Latsiy i Ellada [Latium and Hellas]. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu*. Moskva: Progress. S. 303–306 [in Russian].
5. Demokrit i ego posledovateli (1936). Demokrit [Democritus]. *Antychnye teorii yazyka i stilya*. Moskva–Leningrad: OHYZ. S. 32–33 [in Russian].
6. Zvegintsev V.A. (1964) Lingvistika universalii [Linguistics of universals]. *Istoriya yazykoznaneya XIX–XX vekov v ocherkakh i izvlecheniyakh*. Ch. II. Moskva: Prosveshchenie. S. 378–382 [in Russian].
7. Leibnyts H.V. (1983) Sochineniya [Compositions]: V 4 t. Moskva: Mysl. T.2. 636 s. [in Russian].
8. Lokk Dzh. (1985) Opyt o chelovecheskom razumenii [Experience of human understanding]. *Sochineniya: V 3–kh t.* Moskva: Mysl. T. 1. 623 s. [in Russian].
9. Pirs Ch.S. (2000) Ucheniye o znakakh [The doctrine of signs]. *Izbrannye filosofskie proizvedeniya*. Perevod s angl. / Perevod K. Golubovych, K. Chukhrkydze, T. Dmytryeva. Moskva: Logos. S. 176–233 [in Russian].
10. Platon (1990) Kratil [Cratil]. *Sochineniya v tryokh tomakh [Per. s drevnegrech.]*. Moskva: Mysl. T. 1. S. 613–681 [in Russian].
11. Potebnia A.A. (1999) Mysl i yazyk [Thought and language]. Moskva: Labirint [in Russian].
12. Sekst Empirik (1936) Protiv logikov [Against the logicians]. II. 1. *Antychnye teorii yazyka i stilya*. Moskva – Leningrad: OHYZ. S. 69 [in Russian].
13. Skalychka V. (1967) Issledovanie vengerskikh zvukopodrazhatelnykh vyrazheniy [Study of Hungarian onomatopoeic expressions]. *Prazhskiy lingvisticheskiy kruzhok*. Moskva: Nauka. S. 277–316 [in Russian].
14. Sossiur Ferdinand de (1964) Kurs obshchey lingvistiki (izvlecheniya). [General Linguistics Course (Extracts)]. *Istoriya yazykoznaneya XIX–XX vekov v ocherkakh i izvlecheniyakh*. Chast 1. Moskva: Prosveshchenie. S. 361–411 [in Russian].
15. Tsaruk O. (1998) Ukrainska mova sered inshykh slovianskykh: etnolohichni ta hramatychni parametry [Ukrainian language of middle English words: ethnological and grammatical parameters]. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita [in Ukrainian].
16. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (1998) Onomatopeya yak absoliutna ta semantychna movna universaliiia [Onomatopeya as absolute and semantic modern universal]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia filolohiia*. Vyp. 3. S. 40–46 [in Ukrainian].

17. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2014) Sloviano-hermanski semantychni universalii v haluzi onomatopoeityky [Slavic-Germanic semantic universals in the field of onomatopoeics]. *Studia slovakistica*. 15. Uzhhorod. S. 92–103 [in Ukrainian].
18. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2015) Zvukovoy peyzazh kak istochnik akusticheskoy kartiny mira slavianskikh poetov – simbolistov [The sound landscape as a source of the acoustic picture of the world of Slavic poets – symbolists]. Hrčak. *Filološke studije*. Vypusk 13, nomer 2. *Slovo v istoriko-kulturologicheskom kontekste (sopostvitelnyy aspekt)*. S. 147–159 [in Russian].
19. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2018) Onomatopoeitychni utvorennia yak systema universalii v indoevropеyskykh ta uhro-finskykh movakh [Onomatopoeitic formations as a system of universals in Indo-European and Finno-Ugric languages]. Mizhnarodna naukova konferentsiia: «Vzaimovplyv mov, literatur ta kultur v epokhu hlobalizatsii» –Tsentр hunharolohii Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, 12–14 sichnia. *Acta Hungarica*. Vyp. 23. S. 189–201 [in Ukrainian].
20. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2018) Slovianski movy kriz pryzmu fonolohichnykh universalii ta zakonomirnostei: do problemy synkhronnoi ty polohii [Slavic languages through the prism of phonological universals and regularities: to the problem of synchronic typology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia filolohiia*. Vyp. 2 (40). С. 47–52 [in Ukrainian].
21. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2019) Ty polohiia fonolohichnykh system suchasnykh slovianskykh mov: akustychnyi vymir [Typology of phonological systems of modern Slavic languages: acoustic dimension]. *Movoznavchyi visnyk*. Cherkasy. S. 52–62 [in Ukrainian].
22. Jakobson R.O. (1965) Znachenie lingvisticheskikh universalii dlia yazykoznaniiya [The value of linguistic universals for linguistics]. Perevod V.V.Shevoroshkina. Zvegynntsev V.A. Istoriya yazykoznaniiya XIX–XX vekov v ocherkakh i izvlecheniyakh. Ch. II. Moskva: Prosveshchenie. 392 s. [in Russian].
23. Jakobson R.O. (1983) V poiskakh sushchnosti yazyka [In Search of the Essence of Language]. *Semyotyka*. Moskva: Raduga. S. 102–117 [in Russian].
24. Jakobson R.O. (2006) Yazyk v otnosheii k drugim systemam kommunikatsii [Language in relation to other communication systems]. *Semiotika*. Kurs lektsiy: Uchebnoe posobie dlia vuzov. Moskva: Triksa. S. 507–522 [in Russian].
25. Schafer (1977) Raymond Murray. The Tuning of the World: New York [in English].

ON THE PROBLEM OF SOUND SPACE LINGUALIZATION: THE SOURCES AND METHODS (THEORETICAL ASPECT)

Abstract. The paper presents the theoretical study of the sources and methods of lingualization of extra-language sounds, the analysis of the approaches suggested by the representatives of various schools, starting from antiquity to modern time. The analysis is carried out through the prism of the types of language signs, the language sign being a two-lateral entity, the symbolic nature of language, sound as a language sign, and phonetic motivation to semantic universals in general.

The problem of semantic universals is directly related to the one of the connection between sound and meaning, which divided ancient thinkers into idealists and nominalists. Platon's famous dialogue «Cratylus» is devoted to this dispute. Ancient Roman and medieval grammarians and philosophers, including Varro, Seneca, Augustine, etc., devoted a lot of research to this problem, unwittingly continuing the research of their predecessors.

At the end of the 4th century B.C.–3rd century A.D. the Stoics were the first to grasp the symbolic nature of language, introduced the concept of a sign, and were also the first to define a sign as a two-fold entity formed by the relationship between the signifier and the signified, which passed through the entire medieval philosophy. The Stoics' reasoning about the language sign became fundamental for modern philosophy and linguistics.

In this era, the problem of the relationship between sound and meaning began to give way to considerations about the symbolic nature of language, in which the ideas of the Stoics were revived. Linguists of the 18th–19th centuries, and namely: V. von Humboldt, H. Shteintal, O.O. Potebnia, continuing the ideas of J. Locke and G.V. Leibniz, supported the Stoics theory, charting new directions for understanding the structure of the language sign. In further historical development, the concept of a sign as a bilateral entity became the basis of semiotics, the origins of which were represented by Ch.S. Pierce and F. de Saussure. R. Jakobson was the one, who developed Ch.S. Pierce's theory in a creative way.

The world of sounds, reflected in speech, is a world mediated by language consciousness, in which restrictions imposed by the laws of language are added to the restrictions imposed by perception. The paper lays the theoretical foundations for the semiotic interpretation of the soundscape, which creates an auditory world model being the fragment of the language world model.

Keywords: sound space, sound landscape, auditory world model, sources of lingualization, the methods of lingualization, concept of sign, types of signs, icon signs, language sign, language universals.

© Юсип–Якимович Ю., 2022 р.

Юлія Юсип-Якимович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; e-mail: julia.jusyp@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Yulia Yusyp-Yakymovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Philology Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; e-mail: julia.jusyp@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>